

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Проаналізовано правові основи врегулювання військових конфліктів на сучасному етапі. Наведено конкретні приклади миротворчих операцій, які проводились згідно зі Статутом ООН та норм міжнародного права. Детально проаналізовані методи реагування на події у світі Радою Безпеки ООН.

Ключові слова: військові конфлікти, ООН, Статут ООН, право, Рада Безпеки ООН.

Проанализированы правовые основы урегулирования военных конфликтов на современном этапе. Приведены конкретные примеры миротворческих операций, которые проводились на основании Устава ООН и норм международного права. Подробно проанализированы методы реагирования на события в мире Советом Безопасности ООН.

Ключевые слова: военные конфликты, ООН, Устав ООН, право, Совет Безопасности ООН.

The article analyses the modern law basis regulations of military conflicts. The concrete examples of peace-making operations conducted according to UN memoranda and the norms of international law are given. The methods of reacting on world events of UN Security Council are studied in details.

Key words: militarz conflicts, UN, UN memoranda, law, UN Security Council.

За роки свого існування в якості незалежної держави, Україна здобула визнання у світі авторитет виваженого, послідовного і неупередженого контрбута міжнародної безпеки, який завжди ґрунтується на загальновизначених принципах міжнародного права. Не менш важливим є те, що, маючи багатоетнічний склад населення, Україна спромоглася не лише уникнути загострень на етнопатрістичному ґрунті, а й створити конституційно-правову основу гармонійного розвитку громадян усіх національностей у суверенній українській Державі.

Висока динамічність воєнних подій останніх років змусила науковців розпочати упорядкування воєнної історії як складової частини системи знань про війну та армію. Це викликає необхідність проведення досліджень, які б аналізували правові основи врегулювання воєнних конфліктів на сучасному етапі.

На сьогодні є цілий ряд наукових праць, які тією чи іншою мірою стосуються окресленої теми. Так, зокрема, актуальними є роботи Г. Перепелиці, О. Губаренка, А. Капта, М. Карпенка, В. Нікітюка [1], де висвітлено проблеми європейської безпеки, основні принципи врегулювання воєнних конфліктів, правові аспекти застосування підрозділів Збройних Сил України у вирішенні міжнародних конфліктів тощо. Але все-таки слід указати на відсутність або слабкість спроб встановлення й аналізу правових основ врегулювання воєнних конфліктів підрозділами української армії в рамках ООН, ОБСЄ, НАТО, тому дане дослідження і буде присвячено цій проблемі.

Миротворчі операції (або операції з підтримання миру) в прямій постановці ні регламентуються положеннями статуту, а є винаходом ООН. Тому до цього часу серед юристів-міжнародників немає єдиного

погляду щодо правової підстави миротворчих операцій. У Статуті ООН визначені основи системи колективної безпеки, яка відображала співвідношення сил у світі, яке склалося за підсумками Другої світової війни. Виділимо основні компоненти цієї системи:

- основні принципи сучасного міжнародного права, такі як принцип незастосування сили й погрози силою в міжнародному праві, принцип мирних засобів щодо вирішення міжнародних спорів та інше;

- система мирних засобів вирішення міжнародних спорів, що закріплена у главі 6 Статуту ООН (ст. 33-38). У цьому процесі важливу роль грає як Рада Безпеки, так і Генеральна Асамблея і Генеральний секретар ООН. Щодо питань юридичного характеру головна роль належить Міжнародному суду ООН;

- система примусових заходів як із застосуванням, так і без застосування Збройних сил у відповідності з главою 7 Статуту ООН (ст. 39-51). Керівна роль в цій системі належить Раді Безпеки, яка несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, як основну мету Організації Об'єднаних Націй. Допомогу Раді Безпеки з воєнних потреб у справі підтримання миру, використання військ, що надаються в її розпорядження та керування повинен надавати Воєнно-Штабний Комітет;

- система взаємодії ООН з регіональними організаціями у справі підтримання міжнародного миру і безпеки (ст. 52-54). І в цій системі головну роль грає Рада Безпеки [2].

У відповідності з положеннями Статуту ООН підтримання миру і безпеки повинно будуватися на базі загально визнаних принципів і норм міжнародного права і здійснюватися Генеральною Асамблеєю (ГА) і Радою Безпеки (РБ), компетенція яких у цій сфері чітко розмежована [2].

Генеральна Асамблея ООН може обговорювати будь-які питання щодо підтримання міжнародного миру і безпеки, в тому числі розглядати загальні принципи співпраці в цій області і надавати рекомендації Раді Безпеки стосовно цих питань до або після обговорення. Загальна компетенція Генеральної Асамблеї визначена в ст. 10 Статуту ООН [2].

На Раду Безпеки ООН (РБ) покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки (ст. 24) [2]. У відповідності до Статуту ООН РБ володіє виключно широкими повноваженнями у справі попередження війни і створення умов щодо мирної і плідної співпраці країн. Підсумки діяльності РБ можливо розглядати в якості критерію ефективності праці ООН.

Методи реагування Ради Безпеки на події у світі можуть бути різноманітними – засудження, констатація факту, процедура підтвердження резолюцій і декларацій ГА, рішень Генерального Секретаря ООН та ін. Неодноразово РБ виконувала функції примирення сторін у суперечках і конфліктах, направляла місії воєнних спостерігачів та миротворчі сили у регіони конфліктів, сприяла безпосередньо врегулюванню суперечок і конфліктів між державами та усередині їх. Крім того, однією з важливих сфер діяльності РБ є співпраця в регіональними організаціями. Таким чином, можливо констатувати, що Рада Безпеки є єдина ланка ООН, яка має право здійснювати дії превентивного або примусового характеру від імені ООН. РБ згідно із Статутом відповідає і за використання об'єднаних збройних сил держав-членів ООН «не інакше як у спільних інтересах».

Стаття 43 даного документа визначає порядок надання членами ООН у розпорядження РБ необхідних збройних сил, допоміжних засобів і обслуговування на підставі особливих угод, які укладаються РБ з державами-членами ООН при наступній їх ратифікації [2]. РБ повинна вирішувати усі питання, пов'язані зі створенням і застосуванням збройних сил, обираючись на підтримку Воєнно-штабного комітету (ВШК), який складається з начальників штабів постійних членів Ради (ст. 47) [2]. Але положення статей 43 і 47 Статуту ООН не були введені в дію з причини розбіжностей серед постійних членів РБ. У 1947 р. ВШК практично припинив свою діяльність. З тих пір в області створення і застосування збройних сил ООН стала імпровізувати.

У силу цих поважних причин виникла нова форма діяльності ООН щодо підтримання міжнародного миру і безпеки, яка не передбачена Статутом – миротворча. Її можливо кваліфікувати як сукупність акцій політичного, економічного, дипломатичного, воєнного та іншого характеру, які включають мирні засоби у відповідності з главою 6 Статуту ООН, а також рекомендації і заходи, які не пов'язані з використанням збройних сил у відповідності з

главою 7 Статуту ООН. До цього слід віднести колективні дії, що здійснює ООН спільно з регіональними організаціями (НАТО, ОБСЄ, СНД, ОАЄ та ін.).

Об'єднання зусиль держав, що здійснюється за Статутом ООН з метою забезпечення і підтримання миру, передбачає такі заходи:

- заборона і погрози застосування сили у відношеннях між державами (ст. 2);
- мирне вирішення міжнародних суперечок (ст. 33);
- заходи забезпечення і підтримання безпеки (гл. 7);
- тимчасові заходи, із припинення порушень миру (ст. 40);
- примусові заходи без використання збройних сил (ст. 41);
- примусові заходи з використанням збройних сил (ст. 42);
- роззброєння (ст. 11, 26, 47);
- заходи з використанням збройних сил регіональних організацій і угод під керівництвом Ради Безпеки (гл. 8) [2].

Ця система в повному обсязі у повоєнний період так і не спрацювала. Тому що її функціонування було покладено в пряму залежність від співпадання інтересів постійних членів Ради Безпеки, а надання їм права вето призвело до неможливості втілення в життя системи міжнародної безпеки, що визначена Статутом ООН. Суперництво між державами, особливо між супердержавами призвело до того, що деякі юристи-міжнародники прозвали систему безпеки – системою безкарності [3, с. 43].

Однак, незважаючи на це, Організація Об'єднаних Націй багато що зробила для розв'язання міжнародних суперечностей і узагальнення досвіду її діяльності свідчить про фактичну еволюцію системи колективної безпеки. І хоча її методи не завжди були у відповідності з положеннями Статуту, але свою позитивну роль у підтриманні міжнародного миру і безпеки вони зіграли. Як визначає Б. Ургхарт, стосовно резолюції Генеральної Асамблеї 377(5), «Єдність на користь миру», в той її частині, в якій говориться, що ГА може розглянути кризову ситуацію у випадку, якщо Рада Безпеки буде бездіяною у наслідок в застосування вето, ця частина резолюції 377(5) виявилася корисним механізмом, який допомагав вивести питання, які торкалися міжнародного миру і безпеки з того кута, в якому вони опинилися після застосування правила одноголосності в Раді Безпеки [4, с. 40].

Досвід післявоєнної діяльності ООН свідчить про те, що в умовах «холодної війни» принцип колективної безпеки втілити в життя не вдалося. Як визначає В. С. Бруз, система колективної безпеки у тому вигляді, як це передбачено Статутом, не спрацювала жодного разу [5, с. 92]. Таким чином, єдиною підставою щодо виникнення операцій з підтримання миру є невдачі великих держав створити військову машину у відповідності до глави 7 Статуту ООН [6, с. 91].

У подальшому після розширення спектру завдань, що поклалися на сили ООН стали застосовувати і інший термін – миротворчі операції. Ці операції

внесли великий вклад у справу врегулювання воєнних конфліктів і стали необхідним інструментом у руках ООН.

Крім цього, проблема реалізації основних заходів із забезпечення колективної безпеки пов'язана з проблемою законності. У відповідності з нормами міжнародного права, застосування сили або збройне втручання, повинно бути суворо мотивовано. Так у ролі загальноприйнятого закріпився принцип мирного вирішення міжнародних спорів. У той же час ст. 51 передбачає невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону, у випадках збройного нападу на державу-члена ООН [2]. Крім того, згідно зі ст. 39, 41 і 42 Рада Безпеки уповноважена застосовувати заходи, не пов'язані або й пов'язані із застосуванням збройних сил з метою підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки [2]. Так уперше під час Ірано-Іракської війни 1980-1988 рр. були запропоновані заходи щодо законного застосування сили проти Ірану, який не погодився на припинення порушення міжнародного миру [7, с. 228]. Під міжнародним тиском Іран прийняв резолюцію, війна була припинена. І на підставі резолюції 619 Ради Безпеки була створена група спостерігачів ООН для кінцевого врегулювання конфлікту.

Колективні заходи самооборони також приймаються за рішенням країни, яка постраждала. Без такого рішення дії третіх країн у колективних заходах самооборони вважаються незаконними. Право на участь в заходах колективної самооборони належить всім країнам. І ця особливість застосування колективних мір самооборони отримала чітке закріплення в резолюції Ради Безпеки ООН після агресії Іраку проти Кувейту в 1990 р.

Дії Ради Безпеки по відношенню до Іраку були прийняті у суворій відповідності до Статуту ООН. Пункт 1 ст. 41 передбачає можливість дій усіх або деяких членів організації для виконання рішень Ради Безпеки з метою підтримання міжнародного миру і безпеки [2].

Таким чином, Статут ООН визначає легітимне застосування збройної сили лише у двох випадках: з метою індивідуальної або колективної самооборони, якщо трапляється збройний напад на члена Організації (ст. 51) і за рішенням Ради Безпеки ООН у випадку існування деякої загрози миру, деякого порушення миру або акту агресії (ст. 39 і 42) [2].

За межами нормативного регулювання в Статуті ООН залишилися два інших види застосування сили, які признані законними в сучасному міжнародному праві.

Усі народи і нації у відповідності з Декларацією про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р. мають право на застосування сили щодо захисту права на самовизначення і рівноправності. У подальшому ця норма була включена в Додатковому протоколі 1977 р. до Женевських конвенцій щодо захисту жертв війни 1949 р. і отримала широке визнання держав.

У ході проведення миротворчої операції в Сомалі Рада Безпеки вперше прийняла резолюцію про застосування сили щодо забезпечення доставки гуманітарної допомоги. 24 квітня 1992 р. Рада

Безпеки прийняла резолюцію 751 про проведення операції ООН щодо надання термінової гуманітарної допомоги населенню Сомалі [8]. Проте під час громадянської війни різноманітні озброєні угруповання здійснювали напади на представників ООН і загарбували гуманітарну допомогу для особистих потреб. У зв'язку з цим Рада Безпеки 3 грудня прийняла резолюцію 794, в якій уперше в практиці ООН санкціонувала застосування сили щодо забезпечення доставки гуманітарної допомоги [9]. Виник безпрецедентний випадок законного застосування сили щодо забезпечення доставки міжнародної гуманітарної допомоги у внутрішньому конфлікті, що не передбачалося Статутом ООН. Такі ж повноваження по резолюції Ради Безпеки отримали сили ООН з охорони в Югославії.

Таким чином, система законного застосування сили в міжнародному праві як і система колективної безпеки в сучасних умовах знаходиться на шляху постійної еволюції.

Концепція підтримання миру замінила собою ідею щодо примусового його встановлення, як це передбачалося главою 7 Статуту ООН, тим більше, що примусова функція представляється не тільки з кожним разом все менш придатною, але і усе більш загрозливою в сучасних умовах [10, с. 197]. Операції з підтримання миру розглядаються скрізь як справедливі, як одна з найбільш успішних ініціатив ООН за роки, які пройшли з часу підписання Статуту.

Підкреслимо, що положення Статуту ООН, які є юридичною базою щодо проведення миротворчих операцій не безспірні. Точки зору юристів-міжнародників з цього питання різноманітні. Наприклад, Дж. Брайерлі визначає право на застосування сили з врахуванням положень глав 6 і 7 Статуту, допускаючи при цьому можливість створення обмежених форм міжнародних поліцейських формувань в особливо загрозливих зонах і збереження в цьому процесі монополії ООН [11, с. 432]. В. Н. Федоров вважає, що правовою підставою миротворчих операцій є Статут ООН у цілому і особливо глави 6-8, починаючи зі ст. 40, у відповідності з якою була проведена перша операція з підтримання миру на Близькому Сході в 1947 р. [12, с. 248]. Е. Х. Арчага вважає, що ст. 40 не є достатньою юридичною підставою для проведення цих операцій [13, с. 146-147].

Іноді проблема правового забезпечення миротворчих операцій ускладнюється трансформацією їх в операції примусового напрямку із застосуванням збройних сил, які можливо обґрунтувати ст. 42 Статуту ООН. Також розглядаючи правові підстави миротворчих операцій необхідно нагадати про існування ст. 29 Статуту ООН, яка передбачає створення Радою Безпеки допоміжних структур, які необхідні для виконання миротворчих функцій [2].

Отже, в цілому миротворчі операції до сих пір мають незбалансоване правове обґрунтування. Якщо вони здійснюються без використання збройних сил (воєнні спостерігачі при цьому не відносяться до збройних сил), то їх проведення опирається на п. 2 ст. 11, або п. 1 ст. 24 Статуту ООН, що визначають головну відповідальність Ради Безпеки за підтримання міжнародного миру і безпеки. При цьому

визначені повноваження є у Ради Безпеки і у відповідності зі ст. 29 Статуту ООН. Також необхідно мати на увазі можливість контролю РБ за виконанням тимчасових заходів, які передбачені ст. 40 Статуту організації.

Якщо миротворча операція проводиться з використанням збройних сил, тоді її правове обґрунтування базується на ст. 39, 42 та інших статтях Статуту, які відносяться до примусових заходів, пов'язаних з використанням збройних сил з метою миротворчості.

Стосовно до кожної ситуації Рада Безпеки визначає, спираючись на Статут ООН, правову підставу щодо плануємої миротворчої операції, яку підкреслює в мандаті на її проведення.

Щодо участі Збройних Сил України в міжнародних миротворчих операціях, на думку автора, необхідно зосередження зусиль на: удосконаленні відповідної законодавчої та нормативно-правової бази взаємодії вітчизняних підрозділів з іншими військовими формуваннями у врегулюванні воєнних конфліктів; розв'язанні суперечностей між розширенням участі України в міжнародній миротворчій діяльності та відставанням у забезпеченні правових і воєнно-теоретичних основ такої діяльності; стандартизації й уніфікації правових засад держав, збройні сили яких беруть участь у врегулюванні конфліктів.

Досвід миротворчих операцій багатогранний, а тому потребує подальшого всебічного дослідження з метою його використання в майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Перепелиця Г. М. Залучення України до миротворчості регіональних і субрегіональних організацій / Г. М. Перепелиця // Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки : Матеріали Міжнар. семінару «Миротворча діяльність України: спільні операції з НАТО та в більш широкому контексті», 18-20 березня 2001 р. – К., 2002. – С. 130–154; Губаренко О. Основні принципи застосування миротворчих підрозділів ЗСУ / О. Губаренко // Військо України. – 1999. – № 9-10. – С. 11–12; Капто А. С. Коментарі / А. С. Капто // День. – 2000. – 19 жовтня. – С. 4; Карпенко М. Миротворчі операції та міжнародне гуманітарне право / М. Карпенко // Народна армія. – 2002. – 6 листопада. – С. 2; Нікітюк В. О. Тенденції розвитку миротворчої діяльності в Європі у сучасному геополітичному і міжнародно-правовому середовищі / В. О. Нікітюк // Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки. – К. : НАОУ, 2004. – 386 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/charter/>
3. NATO's Developing Role in Collective Security. //Dr. Gulnur Aybet. – 1999. – P. 35–45.
4. Urghart B. United Peace Forces and the Changing United Nations: An International Perspective – «International Organization», vol. 17, № 2. – 432 p.
5. Козырев А., Гатилов Г. Система миротворчества ООН: проблемы и перспективы // Международная жизнь. – 1990. – № 11. – С. 91–101.
6. Background to the Strategic Concept // NATO review. – 1999. – № 2, summer. – P. 91.
7. Эптин М. Л. Предотвращение международных конфликтов и международное право в современном мире / М. Л. Эптин. – М., 1991. – 458 с.
8. Агеев С. В. Вооруженные Силы США в войнах, вооруженных конфликтах и кризисных ситуациях / С. В. Агеев, В. Н. Денисевич, Б. В. Курдов, С. Л. Печуров. – М. : Воениздат, 1993. – 60 с.
9. International Defence Review. – 1992. – № 6. – P. 685–686.
10. Док. ООН А/3694.
11. Brierly J. L. The Law of Nations. An Introduction to the International Law of Peace. – Oxford : Clarendon Press, 1963. – 532 p.
12. Федоров В. Н. ООН и проблемы войны и мира / В. Н. Федоров. – М. : Международные отношения, 1988. – 453 с.
13. Эдуардо Хименес де Аречага. Современное международное право / перевод с испанского / – Москва: «Прогресс», 1983. – 352 с.

Рецензенти: Тригуб П. М., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили;
Сінкевич Є. Г., к.і.н., професор Чорноморського державного університету імені Петра Могили.